



بررسی حقوق متهم در دادرسی عادلانه در حقوق کیفری ایران و مقایسه آن با قانون فرانسه

حلیمه کشکولی^۱

مهدی شعبان زاده^{۲*}

چکیده

تحقق مفهوم عدالت کیفری، مستلزم تضمین حقوق افراد و تعیین ضمانت اجرای عملی و قاطع در برابر تخلف از موازین دادرسی عادلانه می‌باشد. دادرسی عادلانه یا منصفانه به معنای تضمینات کلی است که جهت رعایت حقوق طرفین در فرآیند دادرسی انواع دعاوی نزد دادگاهی صلاحیت‌دار، مستقل، بی‌طرف در مکانیزم قضایی پیش‌بینی شده است. بنابراین، اجرای دادرسی عادلانه در چارچوب قوانین، سبب جلوگیری از تعمیم مصادیق غیرعادلانه و مستبدانه‌ای می‌شود. پژوهش با هدف تبیین موضوع دادرسی عادلانه در حقوق ایران و فرانسه به روش توصیفی-تحلیلی قصد دارد تا به بیان تطبیقی مصادیق دادرسی عادلانه پرداخته و از این طریق باعث ارتقاء دادرسی عادلانه گردد. برآیند اینکه تجربه نشان داده است که حقوق متهم در این مرحله نسبت به سایر مراحل دادرسی کیفری بیشتر در معرض تضییع قرار می‌گیرد و می‌توان از حقوق فرانسه برای رفع خلاءهای موجود در حقوق کیفری ایران استفاده نمود. افزون بر این، بررسی حقوق ایران و فرانسه نشان دهنده اشتراک در مفهوم دادرسی عادلانه است؛ اما در تحقق برخی از مصادیق و نحوه به کارگیری آنها مانند استفاده از وکیل در روند دادرسی با یکدیگر دارای افتراق معنایی هستند.

کلید واژه‌ها: دادرسی عادلانه، دادرسی منصفانه، حقوق کیفری ایران، حقوق فرانسه

^۱ دانشجوی دکتری گروه جزا و جرم‌شناسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

^۲ استادیار گروه جزا و جرم‌شناسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران (نویسنده مسئول).



مقدمه

اسلام تاکید زیادی به رویکرد قضایی عدالت محور داشته تا جایی که تمکین مسلمانان به قضای اسلامی را از شرایط ایمان به شمار آورده و با طرحریزی اصطلاحاتی مانند آداب قضاوت و اصول حکم کردن در مرافعه بر پارامترهای قوانین شکلی کارآمد افزون بر قوانین ماهوی تصریح نموده است. یکی از این موضوعات دادرسی عادلانه کیفری می‌باشد که امری پذیرفته شده در نظام‌های حقوقی از جمله حقوق فرانسه تلقی می‌گردد.

کلیت و الحاق موضوع دادرسی عادلانه در دادرسی قضایی از منظر اندیشه‌وران حقوقی ایران و نقض حقوق خواهان و خوانده باعث تکاپو و ایجاد اطوار متعدد در حمایت‌های قانونی در زمینه دادرسی منصفانه و عادلانه گردیده است. لذا برای جلوگیری از اشتباه در تشخیص مبادی تصویری، نیازمند تحقیقاتی تطبیقی است که با بررسی ابعاد متعدد آن، خلاء موجود برطرف شود.

سیر مطالب نوشتار پیش‌رو به این گونه است که در ابتدا به مفهوم شناسی "دادرسی عادلانه" از منظر فقه حقوق کیفری ایران و فرانسه پرداخته و ضمن بیان مصادیق و مولفه‌های دادرسی عادلانه و نحوه استفاده از آن را در حقوق ایران و فرانسه تبیین و تقریر نماید و سعی داریم در این زمینه خلاءهای حقوق ایران را با استفاده از حقوق فرانسه برطرف نماییم. لذا تحقیق پیش‌رو، توصیفی-تحلیلی، و روش گردآوری اطلاعات مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل منابع موجود و با امعان نظر از فقها و حقوقدانان، موضوع را تبیین و تشریح نماید؛ ابزار گردآوری اطلاعات از طریق فیش‌برداری، بانک‌های اطلاعاتی، شبکه‌های کامپیوتری و استفاده از نرم افزارهای تخصصی می‌باشد.

۱- مفهوم شناسی دادرسی عادلانه در حقوق کیفری ایران و فرانسه

در ابتدای و جهت نیل به اهداف پژوهش که تطبیق دادرسی عادلانه در حقوق کیفری ایران و فرانسه می‌باشد قصد داریم تا در ذیل به تعریف دادرسی عادلانه در حقوق کیفری ایران بپردازیم.

۱-۱ مفهوم دادرسی عادلانه در حقوق کیفری ایران

ارائه تعریفی جامع و مانع از دادرسی عادلانه در حقوق کیفری ایران امکان رسیدن به مصادیق آن را برای افراد و نهاد داری کننده تسهیل می‌نماید که به همین منظور به تبیین و تشریح آن خواهیم پرداخت.

۱-۱-۱ تعریف دادرسی عادلانه در حقوق کیفری ایران

دادرسی عادلانه وصف ترکیبی است که برای ارائه تعریف دقیق از آن، واکاوی هر جزء آن مفید به نظر می‌رسد. در کتب فقه امامیه از لفظ دادرسی به قضاء تعبیر شده است (بروردی، ۱۴۲۹ق، ج ۳۰، ص ۸)؛ در متون حقوقی دادرسی جنبه فنی حقوق



می‌باشد (امامی، ۱۳۸۸ش، ج ۴، ص ۱۲۸). افزون بر این، دادرسی به معنای رسیدگی و تصمیم‌گیری قضایی درباره موضوعات میان طرفین دعوا، چه امور حکمی و چه موضوعی، در دادگاهی صلاحیت‌دار تمهید گردیده است (فضائلی، ۱۳۸۷ش، ص ۴۷). مفهوم عادلانه نیز به عنوان جزء دوم وصف ترکیبی دادرسی عادلانه در لغت به معنای رفتار برابر و مطابق با قواعد و حقوق با هر شخص یا طرف یا به معنای معقول و عادلانه یا متناسب با شرایط است (فضائلی، ۱۳۸۹ش، ص ۵۰). بنابراین، اسلام مجموعه بزرگی از نظام‌های ارزشی است که قضاوت و دادرسی در آن نقشی عمده و برجسته دارد (یزدی، ۱۴۰۶ق، ج ۴، ص ۱). دادرسی عادلانه یا منصفانه به معنای تضمینات کلی است که جهت رعایت حقوق طرفین در فرآیند دادرسی انواع دعوی نزد دادگاهی صلاحیت‌دار، مستقل، بی‌طرف و قابل پیش‌بینی در مکانیزم قضایی پیش‌بینی شده است (بهادری چهرمی، ۱۳۹۳ش، ص ۹/رستمی، ۱۳۸۹ش، ص ۸۹). باید ابراز نمود که الگوی دادرسی منصفانه، نمونه آرمانی از نحوه عملکرد سیستم عدالت کیفری است که بر مبنای حاکمیت قانون بنا شده است. این مهم از طریق سازمان قضایی قانونی، مستقل و بی‌طرف با قواعد دادرسی منصفانه، محقق می‌شود. تضمینات دادرسی منصفانه باید عینی و قابل احساس و دسترسی اشخاص باشند (مهرا، ۱۳۹۵ش، ص ۵).

۱-۱-۲ دادرسی عادلانه در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲

قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، به صراحت به لزوم منصفانه و عادلانه بودن دادرسی اشاره نکرده، اما به ضرورت تحقق برخی از شاخص‌های دادرسی منصفانه نظر داشته است، لکن به دلیل عدم الگوگرایی و قرار نگرفتن مواد قانون تحت پوشش الگوی منسجم و نظام مند و وجود موانع ساختاری و قانونی، امکان تحقق دادرسی منصفانه با چالش جدی مواجه است، بطوری که اشاره پراکنده قانون‌گذار به برخی از معیارها، بدون در نظر گرفتن ضوابط خاصی، موجب منصفانه شدن دادرسی نخواهد شد (مهرا، ۱۳۹۵ش، ص ۵).

۱-۱-۳ مبانی دادرسی عادلانه

الگوی دادرسی منصفانه، به لحاظ سازگاری با مفهوم عدالت در اسلام و مبانی آیین دادرسی کیفری، قانون اساسی، موازین حقوق بشر و عقل سلیم، باید مورد توجه قانون‌گذار قرار گیرد و بدون آن نظام عدالت کیفری با بحران مواجه خواهد شد (مهرا، ۱۳۹۵ش، ص ۵). بنابراین، دادرسی منصفانه جزء ضوابط ساختاری اجرای عدالت می‌باشد که به دلیل رابطه جدایی ناپذیر بین برابری، عدالت و دولت قانون‌مدار، یکی از اصول حقوق طبیعی در فرایند رسیدگی محسوب می‌شود (ساقیان، ۱۳۸۵ش، ص ۸۰). جزء مشترک مفاهیم عدالت در اسلام نیز رفتار بی‌طرفانه و رعایت برابری می‌باشد (حاجی حیدر، ۱۳۸۸ش، ص ۱۱). علاوه بر آن، احترام به کرامت انسانی و حفظ امنیت و آزادی و حق متهم در برخورداری از دادرسی عادلانه، یک هنجار بین‌المللی حقوق بشر است (مهرا، ۱۳۹۵ش، ص ۸).



الف) عدالت: عدالت یکی از پایه اصلی اسلام است. بنابر دستورات اسلام با هیچ کس نباید برخلاف عدالت و شئون انسانیت رفتار کرد و نسبت به هیچ فردی نباید ظلم و تعدی نمود. همچنین قضاوت بین مردم باید براساس عدالت، حق، انصاف و وجدان باشد. این دستور شامل عدالت اجتماعی و حکومت و قضاوت و حکمیت و همچنین اصول مربوط به دادرسی است (تابنده، ۱۸۰ش، ص ۱۷۷). اصول دادرسی از جمله اصل برائت، تظلم خواهی، دسترسی به داور بی طرف و رعایت مساوات میان طرفین اختلاف از جمله اصولی است که عدالت وجود آنها را اقتضاء میکند (جوادی آملی، ۱۳۹۰ش، ص ۱۷۷).

ب) برابری: اسلام منادی برابری انسان در ماهیت انسانی است. بنابراین، هیچ تبعیض ناروا و ظالمانه نباید میان انسانها باشد (مصباح یزدی، ۱۳۸۸ش، ص ۱۸۳). به فراخور این رویکرد، افراد در مقابل قانون برابر هستند. لذا اسلام و قوانین بر مساوی بودن همگان در حیثیت انسانی تأکید کرده است (بهادری جهرمی، ۱۳۹۲ش، ص ۱۳). می توان نتیجه گرفت که اجرای عدالت، هدف نهایی هر دادرسی است و دادرسی عادلانه از مهم ترین شاخصه های سنجش توسعه اجتماعی و قضایی هر جامعه بشمار می رود (بختیاری، ۱۳۹۹ش، ص ۱).

۱-۲ مفهوم دادرسی عادلانه در حقوق فرانسه

در این قسمت از پژوهش قصد داریم تا به تعریف دادرسی عادلانه در حقوق فرانسه بپردازیم و مطالبی در این زمینه بیان نماییم.

۱-۲-۱ تعریف دادرسی عادلانه در حقوق فرانسه

در حقوق بین الملل، دادرسی عادلانه محاکمه ای است که «به طور عادلانه، منصفانه و با نظم روبه ای توسط یک قاضی بی طرف انجام شود. در حقوق فرانسه محاکمه عادلانه نقشی حیاتی در حفظ اعتماد عمومی به سیستم قضایی و حصول اطمینان از حمایت از حقوق همه ایفا می کند. این دادرسی عادلانه تضمین می کند که مردم بطور نا عادلانه از حقوق خود محروم نمی شوند و ابزاری برای به چالش کشیدن اقدامات دولت فراهم می کند. اهمیت دادرسی عادلانه با گنجاندن آن در متون اساسی مختلف حقوق فرانسه و اروپا برجسته می شود. به عنوان مثال، قانون اساسی فرانسه در مقدمه خود، که به اعلامیه حقوق بشر و شهروند ۱۷۸۹ اشاره دارد، حق محاکمه عادلانه را تضمین می کند. در فرانسه، فردی که معتقد است حق او برای یک دادرسی عادلانه نقض شده است، می تواند به دادگاه تجدیدنظر، بالاترین مرجع قضایی کشور در امور مدنی و کیفری شکایت کند. در سطح اروپا، او می تواند پرونده خود را به دادگاه اروپایی حقوق بشر ببرد، دادگاهی که قدرت بررسی اتهامات مربوط به نقض، از جمله حق دادرسی عادلانه را دارد. بنابراین، حق دادرسی عادلانه یکی از ارکان حقوق فرانسه و به طور کلی حقوق بشر است. نقش حیاتی در حصول اطمینان از اینکه افراد می توانند به طور عادلانه و موثر از حقوق خود دفاع کنند، ایفا می کند. بنابراین درک این اصل برای هر کسی که علاقمند به عملکرد سیستم قضایی فرانسه است ضروری است. اعمال



ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر توسط دادگاههای فرانسه مظهر صریح محاکمه عادلانه هستند (پرادل، ۲۰۰۰م، ص ۱۴).

۲-۱-۲ تاریخچه دادرسی عادلانه در حقوق کیفری فرانسه

قبل از قانون ۱۵ ژوئن ۲۰۰۰، ممکن است مفاهیم مربوط به دادرسی عادلانه ظاهر شده باشد. ابتدا توسط قاضی قضایی یا اداری یا قاضی قانون اساسی، از اصولی که برای تضمین حقوق افراد از نظر کیفری در نظر گرفته شده است ادامه داد. علاوه بر این، این اصول امکان حسابرسی برای همه را فراهم نمی کند و ضمانت‌های ارائه شده برای قانون اثباتی مناسب است که از این طریق دادرسی به وجود برخی موارد توجه کرده و مکانیسم‌های رویه‌ای که بدون تشکیل اصول واقعی و ناعادلانه هستند را از دادرسی دور نماید.

۲- مصادیق دادرسی عادلانه در حقوق کیفری ایران و فرانسه

یکی از مهمترین مصادیق دادرسی عادلانه در حقوق کیفری ایران و فرانسه استقلال و بی طرفی قضایی است که در ذیل به تبیین و تشریح آن خواهیم پرداخت.

۲-۱ اصل استقلال و بی طرفی قضایی

در لغت اصل را بمعانی ریشه، بیخ، بنیاد و نیز تبار، نژاد و گوهر معنا کرده اند (معین، ۱۳۶۳ش، ص ۲۹۳). بی طرفی نیز در لغت به معنای عدم تعصب، عدم جانبداری، عدم دخالت است. اصل استقلال و بی طرفی قضایی دو مؤلفه مهم در حقوق دادرسی کیفری و از عناصر اساسی در دادرسی منصفانه است و می توان آنها را در زمره حقوق طبیعی و نیازهای نخستین جوامع بشری تلقی نمود. مفاهیم استقلال و بی طرفی در عین حال که همیشه با هم به کار گرفته می شوند و دارای هم پوشانی هایی هستند، اما دو نهاد حقوقی - قضایی مستقل و جداگانه محسوب می شوند. تحقق استقلال قضایی از یک طرف، مستلزم تضمین استقلال ساختاری قوه قضاییه و از طرف دیگر، ایجاد سازوکارهایی برای تضمین استقلال فردی قضات است. همچنین بی طرفی در فرایند دادرسی به معنای نبود جانبداری ناروا در ذهن قاضی نسبت به یکی از طرفین یا موضوع اصلی مورد اختلاف از مؤلفه های دادرسی منصفانه و شرط لازم برای تحقق آن است (فلاح نژاد، ۱۴۰۱ش، ص ۷۳۷). هدف این دو اصل، جلب اعتماد قاطبه مردم نسبت به دستگاه عدالت کیفری بوده و استقلال بخودی خود وسیله ای برای حفظ بی طرفی است (قاسمی، ۱۳۸۸ش، ص ۷۶). باید بیان نمود که برای تحقق دادرسی منصفانه، علاوه بر رعایت بی طرفی ذهنی توسط مقامات قضایی، ساختار و عملکرد نهادهای مداخله گر در فرایند کیفری، باید به گونه ای باشد که قانون مند و مستقل بوده و بی طرفی را تأمین کنند. ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، بر لزوم استقلال و بی طرفی مراجع قضایی تأکید کرده است (مهرا، ۱۳۹۵ش، ص ۹). در حقوق فرانسه به مسئله بی طرفی سختگیرانه تر از موضع دادگاه اروپایی حقوق بشر است. در حقوق فرانسه هر فردی حق دارد متقاضی بررسی درخواست خود توسط یک قاضی بی طرف باشد،



قاضی‌ای که قبل از شروع جلسه دادرسی تصمیمی در خصوص نحوه حکم نگرفته باشد. در ماده ۵-۳۶۱ قانون فرانسه آمده است که اگر قاضی به یکی از طرفین قبل از جلسه دادگاه نظر مشورتی داده باشد نمی‌تواند در جلسه به عنوان قاضی حضور یابد و در این صورت امکان رد قاضی وجود دارد (بختیاری، ۱۳۹۹ش، ص ۹).

۲-۲ جمع آوری دلایل

جمع‌آوری ادله، از امور تحقیقی دادسرا می‌باشد که توسط دادستان، دادیار و بازپرس انجام می‌شود. در مرحله دادرسی ممکن است، این امر توسط دادرس دادگاه جهت کشف حقیقت صورت می‌پذیرد. دادستان به اقتضای امر تعقیب، صرفاً دلایل بر علیه متهم را جمع‌آوری می‌نماید و متهم به هیچ وجه از امکاناتی در حد وی در خصوص جمع‌آوری دلایل به نفع خود، برخوردار نمی‌باشد، در ماده ۹۳، بر لزوم رعایت بی‌طرفی بازپرس در کشف اوضاع و احوال به نفع یا ضرر متهم، تأکید شده است، اما انجام این امر بدون هیچ‌گونه جانب‌داری، بدلیل فقدان رسیدگی ترافعی و یکسانی مقام جمع‌آوری کننده ادله و اظهار نظرکننده در خصوص آن، عملاً غیرممکن می‌باشد (مهرا، ۱۳۹۵ش، ص ۱۲). قانون آیین دادرسی کیفری در خصوص لزوم بررسی صحت ادله‌ای که توسط بازپرس یا مقام قضایی جمع‌آوری می‌شود صراحتی ندارد، لکن در خصوص ادله جمع‌آوری شده توسط ضابطین دادگستری در ماده ۳۰ و ۳۶ مقرراتی را برای اعتبار گزارش آنان در نظر گرفته است، بطوری که از مفهوم مخالف در ماده ۳۶ چنین برداشت می‌شود که چنانچه گزارش ضابطین برخلاف ضوابط قانونی یا اوضاع و احوال مسلم قضیه باشد معتبر نمی‌باشد، در ماده ۳۰ نیز صرفاً تحقیقات ضابطین آموزش دیده که دارای کارت ضابط می‌باشند دارای اعتبار قانونی می‌باشد (مهرا، ۱۳۹۵ش، ص ۱۴).

۲-۳ نقش فعالانه وکیل در فرایند کیفری

برای تأمین برابری قضایی بر خورداری متهم از وکیل مدافع ضروری می‌باشد تا در مقابل بازپرس و دادستان که از قدرت و دانش حقوقی برخوردار هستند، در موضع ضعفی قرار نگرفته و نظارت کافی بر روند اجرای قانون داشته باشد. قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ برای اولین بار پس از انقلاب اسلامی، تحولات مثبتی در زمینه دخالت وکلا پیش‌بینی کرده است (مهرا، ۱۳۹۵ش، ص ۱۷). دلیل ارزش وکیل در دادرسی این است که از يك سو، به عنوان یاور دادرس شناخته می‌شود و از سوی دیگر در اجرای عدالت و تأمین حقوق متهم نیز سودمند است. این حقوق کم و بیش به يك اندازه در قوانین موضوعه ایران و فرانسه ذکر شده‌اند. رعایت حقوق دفاعی متهم خصوصاً دسترسی متهم به وکیل در فرایند دادرسی کیفری به‌ویژه در مرحله پیش‌دادرسی اهمیت بسزایی دارد؛ زیرا، درین مرحله، بنیان‌های پرونده در راستای تحقق عدالت کیفری شکل می‌گیرد. حق داشتن وکیل به‌صراحت در اصل ۳۵ قانون اساسی مقرر شده است. در همین راستا قانون آیین دادرسی کیفری مصوب سال ۹۲ در برای حفظ حقوق متهم و تضمین آن حضور وکیل در مرحله دادسرا ضروری دانسته و سلب حق همراه داشتن



وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم موجب مجازات انتظامی است که این امر تحولی نسبت به قانون سابق محسوب می‌گردد، لیکن عدم نظارت مؤثر یا فقدان ضمانت اجرای کارآمد در خصوص حق مذکور متهم چالش اصلی موجود است (میرکمالی، ۱۴۰۱ش، ص ۹۵). به همین جهت تضمین حقوقی دفاعی متهم واجد اهمیت فراوانی است و با پذیرش حضور وکیل، چه از طرف متهم و چه از طرف بزه دیده، به این امر نه تنها به عنوان یک حق می‌نگرد، بلکه آن را در زمره اصول دادرسی منصفانه می‌انگارد. در حقوق فرانسه، حق ملاقات با وکیل در برخی جرایم محدود گردیده است. در این زمینه ماده ۸۸-۷۰۶ آ.د.ک.فرانسه مقرر می‌دارد: با نقض مواد ۴-۶۳، ۲-۴-۶۳، چنانچه شخصه دلیل یکی از جرایم مندرج در ماده ۷۳-۷۰۶ تحت نظر قرار گرفته باشد، مداخله وکیل می‌تواند با اتخاذ تصمیمی مبتنی بر شرایط خاص تحقیق، ناشی از جمع‌آوری یا بررسی دلایل، یا به دلیل پیشگیری از تعرض به اشخاص، برای حداکثر ۴۸ ساعت، و چنانچه جرم ارتكابی مربوط به بندهای ۳ یا ۱۱ ماده ۷۳-۷۰۶ باشد، برای حداکثر ۷۲ ساعت به تعویق افتد. با توجه به عبارات ماده، تأخیر در حق ملاقات با وکیل جنبه الزام آور نداشته و تنها در صورت وجود دستور مقام قضایی این امر امکان پذیر است. ضمناً براساس ماده مذکور، محرومیت از حق ملاقات با وکیل تا ۲۴ ساعت از اختیارات دادستان شهرستان است که می‌تواند رأساً یا با درخواست افسر پلیس قضایی تصمیم‌گیری نماید و برای مدت بیش از ۲۴ ساعت، از اختیارات قاضی آزادی‌ها و بازداشت که از نظر سلسله مراتب قضایی بالاتر از دادستان شهرستان است، می‌باشد که با درخواست دادستان شهرستان تصمیم‌گیری می‌نماید. در خصوص زمان شروع تحت نظر، در حقوق فرانسه این مرحله از زمان سلب آزادی شخص تحت نظر است و از لحاظ عملی، در موردی که وی به طور ارادی و بدون الزام مأمورین، نزد افسر پلیس قضایی حاضر می‌شود و اجباری برای ماندن وی در اداره پلیس نباشد، از زمان جلسه استماع وی است (گوئینچارد، ۲۰۱۲م، ص ۸). در این مرحله در حقوق فرانسه، در صورت عدم امکان انتخاب وکیل توسط شخص تحت نظر، پلیس مکلف است از طریق کانون وکلای محل، وکیلی را به درخواست شخص تحت نظر، برای او تعیین کند. در حقوق ایران با آنکه ماده ۴۸ حق استفاده از وکیل مدافع را با شروع تحت نظر پذیرفته است، متأسفانه اشاره‌ای به تعیین وکیل مدافع رایگان برای متهمانی که قادر به تعیین وکیل برای خود در این مرحله نیستند، نکرده است (میرکمالی، ۱۴۰۱ش، ص ۱۱۲).

۲-۴ حق دادرسی علنی

علن در فرهنگ لغت عرب به معنی آشکار، ضد کتمان آمده است (قرشی، ۱۴۱۲ق، ج ۵، ص ۳۶/مصطفوی، ۱۴۰۲ق، ج ۸، ص ۲۱۱/واسطی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۸، ص ۳۸۴/طریحی، ۱۴۱۶ق، ج ۶، ص ۲۸۲/دهخدا، ۱۳۷۷ش، ص ۶۲). از لفظ علنی بودن افاده عموم در فرآیند رسیدگی میشود (زراعت، ۱۳۹۳ش، ص ۱۱۷). در در تبصره ۱ ماده ۱۸۸ علنی بودن دادرسی عبارت است از محاکمه، عدم ایجاد مانع جهت حضور افراد در جلسات رسیدگی است. خوانش فقها از بحث علنی بودن دادرسی به جهت توسعه و نظارت بر



حقوق شهروندان و تضمین امنیت آن‌ها در برابر هیئت حاکمه یا صاحبان قدرت باعث اتخاذ علنی برگزار شدن دادرسی کیفری شده است. در این ارتباط، کمیسیون اروپایی حقوق بشر در گزارشی راجع به یک پرونده، فلسفه شرط علنی بودن محاکمه را چنین توضیح داده است «ماهیت علنی دادرسی به تضمین محاکمه عادلانه، از طریق حمایت از طرفین دعوا علیه تصمیمات خودسرانه کمک می‌کند و جامعه را قادر می‌سازد تا اجرای عدالت را کنترل نماید و از این طریق مردم مطلع شوند و در نتیجه اطمینان به اجرای عدالت تامین گردد (فضالی، ۱۳۸۷ش، ص ۳۱۴). کشور فرانسه به عنوان پیشتاز همیشگی حقوق سرآمد بیشتر کشورهای دنیاست. همانطور که در نظام‌های حقوقی مختلف اصل علنی بودن جلسه دادرسی پذیرفته شده است در فرانسه نیز اصل بر علنی بودن جلسه دادرسی می‌باشد. در حقوق کشور فرانسه به موجب ماده ۲۲ قانون آیین دادرسی محاکمات علنی است مگر در مواردی که قانون سری بودن برگزاری آنها را الزامی و یا آن را مجاز نموده باشد (بختیاری، ۱۳۹۹ش، ص ۱۰).

۲-۵ حق رسیدگی در مهلت معقول

رعایت مهلت معقول در دادرسی کیفری از عناصر مهم دادرسی منصفانه است که همزمان منفعت و مصلحت متهم، بزه دیده و جامعه را به دنبال دارد. قانونگذار در ماده (۳) قانون دادرسی کیفری ۱۳۹۲ با بکاربردن عبارت «در کوتاه‌ترین مهلت ممکن» بر ضرورت رعایت این اصل در دادرسی کیفری تأکید کرده است. با وجود این، در حقوق داخلی معیاری برای سنجش رعایت اصل مذکور پیش‌بینی نشده و برآورد رعایت آن در پرونده‌های مختلف با مشکل مواجه است (حیدری، ۱۴۰۰ش، ص ۱۵۱). در حقوق فرانسه در ساده‌ترین شکل آن، محاکمه عادلانه، محاکمه‌ای است که حقوق اساسی همه افراد درگیر را محترم شمرده و از آن محافظت کند. این بدان معناست که هر یک از طرفین باید فرصت عادلانه‌ای برای ارائه پرونده خود داشته باشند، دادگاه باید بی‌طرف و مستقل باشد و محاکمه باید به صورت علنی و در مدت زمان معقول انجام شود. با این حال، این کنوانسیون اروپایی حقوق بشر با ماده ۶ آن است که جامع‌ترین دیدگاه از یک دادرسی عادلانه را ارائه می‌دهد. این ماده حق محاکمه عادلانه را در امور کیفری و مدنی از جمله حق محاکمه در مدت معقول توسط دادگاهی مستقل و بی‌طرف را تعیین می‌کند.

۲-۶ اصل تناظر

تناظر در لغت به معنای با یکدیگر نظر کردن و با هر دو بحث و مجادله کردن آمده است (معین، ۱۳۶۲ش، ص ۱۱۴۶). مفهوم حقوقی این واژه چندان از مفهوم لغوی آن دور نیست. توفیق دادرسی در تشخیص حق از باطل و کسب نتیجه مطلوب منوط به این است که از ادعاها، ادله و استدلال‌ها هر یک از طرفین مطلع گردد و این امر مستلزم این است که طرفین دعوا در موقعیتی قرار گیرند که فرصت طرح آزادانه ادعاها، ادله و استدلال‌ها خود را داشته از ادعاها، ادله و استدلال‌ها رقیب شوند تا بتوانند آن‌ها را آزادانه مورد



مناقشه قرار دهند. طبق این اصل دادرسی باید خود را منحصر بر پایه‌ی ماهیتی استوار نماید که به شرح مزبور اصحاب دعوا متناظراناً مطرح نموده باشند (شمس، ۱۳۸۱ش، ص ۶۳). اصل تناظر یک اصل کلی حقوق در زمینه آیین دادرسی بوده و اعتبار و مقبولیت آن عام و فراگیر است. قانون سابق آیین دادرسی فرانسه به اصول کلی آیین دادرسی اشاره‌ای نکرده بود. اما با این حال، دیوان عالی کشور فرانسه در سال ۱۸۲۸ با تلقی به عنوان دفاع یک حق طبیعی اعلام نمود که هیچ کس را نمی‌توان محکوم کرد مگر آنکه دفاع وی اسمتاع شده باشد یا لاقبل به این منظور فراخوانده شده باشد. این رویکرد، نشان دهنده ورود یکی از قواعد حقوق طبیعی به قلمرو حقوق موضوعه معرفی شده است، به نحوی که از آن پس علی‌رغم فقدان نص قانونی، آراء صادره در مقام نقض حقوق دفاعی تناظر در معرض نقض به وسیله مراجع عالی قرار می‌گرفتند (حیدری، ۱۳۸۹ش، ص ۱۲۵). علمای حقوق کشور فرانسه با استنتاج از برخی از اصول قانون اساسی از قبیل برابری شهروندان و لزوم احترام به آزادی فردی به شرح مندرج در مواد ۲ و ۶۶ تناظر ارزش برای اصل مبتنی بر قانون اساسی قائل گردیده‌اند. از دیدگاه دکترین فرانسوی، حقوق دفاعی تناظر در زمره اصول کلی حقوق و دارای ارزشی مبتنی بر قانون اساسی تلقی می‌شوند (گوئینچارد، ۱۹۹۹م، ص ۵۶-۶۶).

نتیجه‌گیری

در جمهوری اسلامی ایران، پس از قانون‌گذاری‌های متعدد در مورد آیین دادرسی کیفری، سرانجام در سال ۱۳۹۲ قانون آیین دادرسی کیفری به تصویب رسید این مقرر، توجه زیادی به جزئیات رسیدگی دارد و علیرغم بیان این جزئیات بعضی اصول در رسیدگی مغفول مانده و در بعضی موارد توجهی به زیرساخت‌های موردنیاز نشده‌است. به همین خاطر کارایی و کارآمدی قانون، به منصفانه ظهور نمی‌رسد. قانون آیین دادرسی کیفری، به صراحت به لزوم منصفانه بودن دادرسی اشاره نکرده است، لکن در اصول و مقررات به صورت پراکنده، بدون آنکه تحت پوشش الگوی منسجمی قرار گیرد به ذکر برخی از معیارهای این الگو اکتفاء کرده است. اصول دادرسی منصفانه، اصولی از قبیل تضمینات عمومی که شامل حق دادخواهی، استقلال و بی‌طرفی مرجع رسیدگی، برابری امکانات دفاع، برخورداری از تسهیلات و مهلت کافی دفاع، حق رسیدگی حضوری، حق تجدیدنظرخواهی، حق رسیدگی علنی، حق رسیدگی در مهلت معقول و اصل تقابل یا تناظر، اصل قانونی بودن جرم و مجازات، اصل برائت، حق اطلاع یافتن از اتهامات با ذکر دلایل آن، حق سکوت در تحقیقات و دادرسی، منع شکنجه و دیگر اذیت و آزار در هنگام تحقیقات و رسیدگی، حق مواجهه و طرح سؤال از شهود طرف مقابل و... است. در حقوق فرانسه محاکمه عادلانه نقشی حیاتی در حفظ اعتماد عمومی به سیستم قضایی و حصول اطمینان از حمایت از حقوق همه ایفا می‌کند. این دادرسی عادلانه تضمین می‌کند که مردم بطور ناعادلانه از حقوق خود محروم نمی‌شوند و ابزاری برای به چالش کشیدن اقدامات دولت فراهم می‌کند. اهمیت دادرسی عادلانه با گنجاندن آن در متون اساسی مختلف حقوق فرانسه و اروپا برجسته می‌شود. باید



بیان نمود که از منظر حقوق فرانسه در واقع، یک محاکمه عادلانه متضمن چندین تضمین است. این شامل حق رسیدگی علنی، حق داشتن وکیل، حق ارائه مدرک و پرسش از شهود و حق برائت در امور کیفری است. لذا شاخص های یک دادرسی عادلانه متعدد است و بسته به زمینه می تواند متفاوت باشد. با این حال، آنها به طور کلی شامل حق دادگاه مستقل و بی طرف، حق برخورداری از وکیل، حق استماع عمومی، حق ارائه شواهد و بازجویی از شهود، و حق محاکمه در یک زمان معقول هستند. بررسی حقوق ایران و فرانسه نشان دهنده اشتراک در مفهوم دادرسی عادلانه است؛ اما در تحقق برخی از مصادیق و نحوه به کارگیری آنها مانند استفاده از وکیل در روند دادرسی با یکدیگر دارای افتراق معنایی هستند.

منابع و مآخذ:

الف) منابع حقوقی ایران

- امامی، سید حسن، (۱۳۸۸ش)، حقوق مدنی، تهران: انتشارات اسلامیه.
- آشوری، محمد، (۱۳۸۱ش)، آیین دادرسی کیفری، تهران: انتشارات سمت.
- بختیاری، مرضیه، (۱۳۹۹ش)، اصل بی طرفی دادرسی در برخی اصول دادرسی در حقوق ایران و فرانسه، مجله حقوق و مطالعات نوین، شماره ۱.
- بهادری جهرمی، علی، (۱۳۹۲ش)، اصول دادرسی عادلانه در پرتو اندیشه اسلامی و نظام حقوق داخلی، مجله حقوق بشر، شماره.
- پوراستاد، مجید، (۱۳۸۸ش)، نقش دادگاه در تحصیل حق و حقیقت، رساله دکتری حقوق خصوصی، تهران، دانشگاه تهران.
- حاجی حیدر، حمید، (۱۳۸۸ش)، بررسی مفهوم جامع عدالت در اسلام، تهران: انتشارات معرفت.
- حیدری، الهام، (۱۴۰۰ش)، مولفه های موثر در ارزیابی مهلت معقول در دادرسی کیفری، مجله حقوق تطبیقی ایران و غرب، شماره ۳۰.
- حیدری، سیروس، (۱۳۸۹ش)، تناظر در حقوق فرانسه و کامن لا، نشریه مطالعات حقوقی، شماره ۱.
- خالقی، علی، (۱۳۹۳ش)، نکته ها در قانون آیین دادرسی کیفری، تهران: نشر شهر دانش.
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷ش)، لغت نامه، تهران: انتشارات موسسه لغت نامه.
- زراعت، عباس، (۱۳۹۳ش)، مبانی و اصول فرآیند حضوری بودن دادرسی، مجله حقوق کیفری.
- ساقیان، محمدمهدی، (۱۳۸۵ش)، اصل برابری سلاح ها در فرایند کیفری با تکیه بر حقوق فرانسه و ایران، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۶.
- شمس، عبدالله، (۱۳۸۱ش)، آیین دادرسی کیفری، تهران: نشر میزان.
- فضائلی، مصطفی، (۱۳۸۷ش)، دادرسی عادلانه در محاکمات کیفری بین المللی، تهران: پژوهش های حقوقی شهر دانش.



- فلاح‌نژاد، فاطمه، (۱۴۰۱ش)، استقلال و بی‌طرفی قضایی جلوه‌ای از دادرسی منصفانه، مجله مطالعات حقوق تطبیقی، شماره ۲.
- قاسمی، احمد، (۱۳۸۸ش)، استقلال و بی‌طرفی قضایی مبتنی بر اندیشه‌امام خمینی (ره)، شماره ۴۴.
- مهرا، نسرین، (۱۳۹۵ش)، برخی از جلوه‌های بارز الگوی دادرسی منصفانه در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، مجله پژوهش‌های جزا و جرم‌شناسی، شماره ۱۲.
- مهرا، نسرین، (۱۳۹۵ش)، نظام عدالت کیفری در انگلستان و ولز، مجله فقه و حقوق، شماره ۱۶.
- میرکمالی، سیدعلیرضا، (۱۴۰۱ش)، دسترسی متهم به وکیل در مرحله پیش دادرسی در نظام حقوقی ایران و فرانسه، فصلنامه تحقیقات حقوقی ویژه نامه استانداردهای وکالت، شماره ۱.

(ب) منابع فقهی

- بروجردی، حسین، (۱۳۸۶ش)، منابع فقه شیعه، تهران: انتشارات فرهنگ سبز
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۰ش)، ادب قضا در اسلام، قم: اسراء.
- خمینی، روح الله، (۱۳۶۲ق)، صحیفه نور، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- خوئی، سید ابوالقاسم، (۱۴۱۸ق)، موسوعة الإمام الخوئی، قم: مؤسسه إحياء آثار الامام الخوئی.
- طریحی، فخر الدین، (۱۴۱۶ق)، مجمع البحرین، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
- قرشی، سید علی اکبر، (۱۴۱۲ق)، لغت نامه، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۸۸ش)، نگاهی گذرا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- مصطفوی، حسن، (۱۴۰۲ق)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: مرکز کتاب لترجمه و النشر.
- واسطی، زبیدی، محب الدین، (۱۴۱۴ق)، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: دار الفكر للطباعة و النشر و التوزیع.
- یزدی، سید مصطفی محقق داماد، (۱۴۰۶ق)، قواعد فقه، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.

(پ) منابع حقوق فرانسه

- Guinchard, S, et Buisson, J., procedure penale. 8ed. Paris, ۲۰۱۲.
- Guinchard, Serge, Nouveau Code de Procedure Civile, Paris, Dalloz. ۱۹۹۹.
- lazerges. ch. Le Renforcement de la protection de la Presomption d'Innocence et les Droits des Victimes, in la Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé Année : ۲۰۰۱ Pradel, J. La.
- pradel, j, Les personnes suspects ou poursuivies après la loi du ۱۵ juin ۲۰۰۰, Dalloz, ۲۰۰۱, N۱۴.
- protection de la pesonne en France depuis depuis les reformes de procedure penale en ۱۹۹۳, in. la Revue juridique Themis, n۱. ۱۹۹۵.